

УДК 159.955

В. В. Карпенко

ПСИХОЛОГІЯ МИСЛЕННЯ: ФЕНОМЕНОЛОГІЯ, ПРОЦЕС І ДЕТЕРМІНАНТИ

Аналізуються різні підходи до типології мислення, його видів. Визначаються особливості вияву мислення, функцій, розглядаються внутрішні і зовнішні психологічні детермінанти.

Ключові слова: мислення, види і типи мислення, завдання, проблемна ситуація, етапи мислення, практичне мислення, мотиви розумової діяльності, детермінанти мислення, мисленнєві установки.

Постановка проблеми. З огляду на формулу філософа Рене Декарта «Я мислю, а отже я існую» видатний російський психолог О. К. Тихоміров [34] указує на те, що ця сентенція висуває мислення на перший план у психічному житті людини, також вважаючи мислення ознакою існування людини.

Психологічний аналіз феномена людського мислення здійснюється постійно. Дослідники мислення упродовж багатьох років застосовували і різні способи, методи емпіричного вивчення, і формулювали концептуальні теоретичні моделі на основі отриманих результатів. Але, у зв'язку з тим, що погіршується природне та соціальне середовище життєдіяльності людини, стрімко прогресує техніка, розумова діяльність людини також змінюється. Тому психологічна наука і практика зобов'язана знаходити відповіді на питання, як мислить та повинна мислити сучасна людина і як можна дослідити, змінити, покращити її розумову діяльність у сучасних і подальших умовах її буденного життя та практичної, професійної, швидкозмінної діяльності.

Тому **метою** цієї статті є теоретичний аналіз різних сторін мислення, видів і виявів, а також їхніх зовнішніх і внутрішніх детермінант. Підтримуючи думку С. Л. Рубінштейна [31], основне завданням психологічного дослідження мислення також убачаємо в розкритті процесу мислення у внутрішніх закономірностях його протікання, не обмежуючись фіксацією зовнішніх результатів розумової діяльності.

Виклад основних положень. У психології одним із перших виділено словесно-логічне мислення. Це мислення досі виділяється як один із основних, що характеризується використанням понять, логічних конструкцій, які функціонують на основі мови, мовних засобів [34]. Водночас виділяється наочно-дійове мислення, воно існує і у лю-

дей, і у вищих тварин, і систематично вивчалось такими ученими, як І. П. Павлов [28], В. Келер [14], Н. М. Ладигіна-Котс [20] та ін. Основна характеристика наочно-дієвого мислення відображена в назві: вирішення завдання здійснюється за допомогою реальної зміни ситуації за допомогою спостерегаючого рухового акту.

У психології виділяється також як самостійний вид образне (чи наочно-образне) мислення. Функції образного мислення пов'язані з уявленнями ситуацій і змінами в них [34].

Нині в психології переконливо продемонстровано, що ці три види мислення співіснують у дорослої людини і функціонують за вирішення різних завдань. Описана класифікація (трійка) не є єдиною. У психологічній літературі використовується ще декілька «парних» класифікацій [34]. Наприклад, розрізняють теоретичне і практичне мислення за типом вирішення завдань і зумовлених звідси структурних і динамічних особливостей.

Теоретичне мислення – це пізнання законів, правил. Теоретичне мислення найбільш послідовно вивчається в контексті психології наукової творчості [39]. Практичне мислення ґрунтовно проаналізовано психологом Б. М. Тепловим [33].

Є також відмінність між інтуїтивним і аналітичним (логічним) мисленням [29; 24]. Аналітичне мислення розгорнуте у часі, має чітко виражені етапи та значною мірою відображено у свідомості людини, яка мислить. Інтуїтивне мислення характеризується швидкістю протікання, відсутністю чітко виражених етапів, є мінімально усвідомленим. У вітчизняній психології це мислення вивчали Я. О. Пономарьов [29], Л. Л. Гурова [7] та ін.

Академік В. О. Моляко вважає [24], що інтуїтивне мислення відрізняється від неінтуїтивного (логічного, дискурсивного, асоціативного і т. д.) відсутністю видимого зв'язку між початком вирішення і його результатами, оскільки від мислячого суб'єкта «вислизають» пов'язувальні ланки.

Зарубіжні дослідники Г. Ліндсей, К. С. Халл, Р. Ф. Томпсон виділяють творче і критичне мислення, де творче – це мислення, результатом якого є відкриття принципово нового або удосконалення попереднього вирішення певного завдання [22]. Критичне ж мислення є перевіркою запропонованих рішень з метою визначення сфери їхнього можливого застосування. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне – виявляє їхні недоліки і дефекти.

Важливе розрізнення продуктивного і репродуктивного мислення. З. І. Калмикова базує цю відмінність на новизні отриманого в процесі розумової діяльності продукту щодо знань суб'єкта [12].

Дж. Брунер [3] поділяє мислення на розповідне і парадигматичне. Парадигматичне або логіко-наукове у максимально розгорнутому вигляді є ідеалом формальної, математичної системи опису і пояснення. Воно засноване на категоризації або концептуалізації і операціях, за допомогою яких категорії встановлюються, конкретизуються, ідеалізуються і пов'язуються для створення системи.

Розповідне мислення пов'язане з людськими намірами, діями і наслідками. Розповідний спосіб мислення, як правило, локалізований в часі, тоді як парадигматичний – швидше позачасовий.

У диференціації видів мислення за способом освоєння дійсності (практичний, перетворювальний або науково-пізнавальний), започаткованою відомою працею Б. М. Теплова «Розум полководця» [33], особливе місце посідають роботи ярославської школи практичного мислення (Є. В. Драпак, Д. М. Завалішина, Ю. К. Корнілов та ін.).

Як указує Ю. К. Корнілов [16], практичне – це мислення нетеоретичне, оскільки воно невідривне від практики. Практичне мислення безпосередньо пов'язане з діяльністю, тобто її організовує, забезпечує адекватність цієї діяльності, а отже охоплює найрізноманітніші її сторони. Практичне мислення вплетене в систему конкретної діяльності суб'єкта [19]. Продовжуючи характеризувати особливості практичного мислення, Ю. К. Корнілов, Є. В. Драпак [17] акцентують, що мислення суб'єкта у реальній професійній діяльності багатозарове, полідетермінована і внутрішньодетермінована система.

До практичного можна віднести і педагогічне мислення, визначене як пізнавальний процес пошуку проблемності, вирішення якої характеризується особистісною включеністю вчителя в перетворення в ході власне професійної діяльності [13].

До актуальних, але доволі нечисленних досліджень мислення представників юридичної сфери, яке можна назвати практичним мисленням юриста (правоохоронця), можна віднести роботу В. М. Богданова «Психологічні особливості професійного мислення працівника карного розшуку» [2]. Розумові процеси, вказує вчений, посідають важливе місце в діяльності працівника карного розшуку. По суті, увесь сенс його роботи – в постійному отриманні і переробці специфічної інформації. Діяльність оперативного уповноваженого карного розшуку з розкриття злочинів дослідник розглядає як особливий вид розумової діяльності, що має суто практичну спрямованість на вирішення конкретних завдань боротьби зі злочинністю [2].

Діана Халперн живає поняття «критичне (спрямоване) мислення» як протилежне до автоматичного, некероване [37]. Критичне мислення – це використання когнітивної техніки або стратегій, які збі-

льшують вірогідність отримання бажаного кінцевого результату. Це такий тип мислення, який застосовують за вирішення завдань, формулювання висновків, імовірнісної оцінки і ухвалення рішень. Критичне мислення іноді називають спрямованим, оскільки воно націлене на отримання бажаного результату.

Кроскультурні психологічні дослідження дали змогу Р. Нісбетт, К. Пенг, І. Чой, А. Норензян [26] установити, що на основі культурних практик виникають різні системи мислення, і пояснюють істотні відмінності між розумовими процесами представників східно-азіатської і західної культури. У представників Східної Азії мають мислення холістичного характеру, вони зважають на цілісне поле і приписують саме йому причини подій, порівняно мало використовують категорії і формальну логіку, активізують «діалектичне» мислення. Західні люди аполітичні, зосереджені переважно на конкретному об'єкті і категоріях, до яких його можна віднести. Щоб зрозуміти поведінку об'єкта, вони спираються на правила, зокрема формальної логіки [26]. Тому суспільство і соціальні практики можуть безпосередньо впливати на розвиток і використання людиною когнітивних процесів, наприклад на вибір між логікою і діалектикою.

Сучасні психофізіологічні дослідження дозволили виділити типи мислення, які залежать від особливостей взаємодії і домінування півкуль головного мозку. В. С. Ротенберг [20] підкреслює, що експериментально встановлено, що з функціями лівої і правої півкуль у людини пов'язано два типи мислення: лівопівкульове і правопівкульове. Лівопівкульове мислення так організовує будь-який використовуваний матеріал (неважливо – вербальний або невербальний), що створюється однозначний контекст, який більш-менш однаково розуміється різними людьми. Основною відмінністю правопівкульового мислення (просторово-образного) є одномоментне встановлення численних зв'язків між предметами і явищами. Отож, обидва типи мислення відрізняються один від одного не якістю матеріалу, яким вони оперують, – вони протилежні один одному за принципом організації зв'язків між елементами цього матеріалу. Нині є прямі докази вирішального значення для творчості правопівкульового мислення, що створює специфічний просторово-образний контекст.

У цілому співвідношення між різними видами мислення недостатньо виявлені. Проте зрозуміло головне: терміном «мислення» в психології дослідники позначають якісно різні процеси. Тому Ю. К. Корнілов, Є. В. Драпак вважають [15], що в основі диференціації процесу мислення на окремі види повинен бути визначений, чітко усвідомлюваний, концептуалізований критерій. Такими детермінантами є: форма, в якій реалі-

зується мислення, – дієва або образно-понятійна; вид діяльності – навчальна, експериментальна або позанавчальна; спосіб освоєння дійсності – практичний, перетворювальний або науково-пізнавальний.

Психологічне вивчення мислення повинно спонукати нас до визначення цього феномена і його предмета, яке має, на думку О. К. Тіхомірова [34], відображати мотивацію розумової діяльності, розрізнити між діяльністю, дією і операцією, як під час вивчення зовнішньо-предметної практичної діяльності.

Мислення, вказує видатний психолог О. М. Леонт'єв [21], – це процес відображення об'єктивної реальності, що становить вищий рівень людського пізнання. У розумовій діяльності О. М. Леонт'єв ключовими вважає окремі дії, які підпорядковані конкретним свідомим цілям. Вони й становлять основну «одиницю» діяльності, не лише зовнішньої, практичної, але й внутрішньої, розумової. Нарешті, як і практична, внутрішня, розумова дія виконується тими або іншими способами, тобто за допомогою певних операцій.

С. Л. Рубінштейн [31] правильним вважає положення про мислення як про процес і припускає, що мислення розуміється «як діяльність» суб'єкта, що взаємодіє з об'єктивним світом. Мислення тому і є процесом, що це безперервна взаємодія людини з об'єктом. Вивчення процесу мислення – це, власне, вивчення процесуального ходу і складу розумової діяльності людини як її суб'єкта.

Мислення розгортається в часі та охоплює деякі фази або етапи: початок, середина, завершення. Мислення – вияв активності суб'єкта, тобто воно не лише спрямовано на відображення зовнішнього світу, але і є вираженням певної активності суб'єкта. Мислення завжди суб'єктивне в цьому сенсі, навіть у тому випадку, коли воно правильне і адекватно відображає зовнішній світ [34]. Це уявлення про мислення як про процес найперше розвивається в роботах А. В. Брушлинського [4], особливо під час аналізу прогнозування, передбачення. «Мислення, – підкреслює А. В. Брушлинський, – це завжди пошук і відкриття істотно нового» [4, с. 99]. Передбачення того, що шукають у ході процесу мислення, належить до вищих рівнів пізнавальної діяльності людини [4].

Предмет психології мислення П. Я. Гальперін визначає так: «Психологія вивчає не просто мислення і не усе мислення, а тільки процес орієнтування суб'єкта при рішенні інтелектуальних завдань на мислення» [5, с. 46].

Підсумувати вищезазначені визначення допоможе, на наш погляд, визначення мислення, запропоноване О. К. Тіхоміровим: «Мислення – це процес, пізнавальна діяльність, продукти якої характеризуються узагальненим, опосередкованим віддзеркаленням дійсності, воно ди-

ференційоється на види, залежно від рівнів узагальнення і характеру використовуваних засобів, залежно від новизни цих узагальнень і засобів для суб'єкта, від міри активності самого суб'єкта мислення» [34, с. 54].

Завдання дослідження, спрямованого на вивчення мислення, на думку С. Л. Рубінштейна [31], у тому, щоб шляхом аналізу розумової діяльності (вирішення завдань), відштовхуючись від того, що виступає емпірично на поверхні явищ, розкрити процес мислення в його істотних закономірностях.

Мислення часто розгортається як процес вирішення завдань [34], які можуть належати до сфери природи, громадського життя або до самої людини, її мислення. Завдання можуть виникати за виконання тієї або іншої практичної діяльності (наприклад, під час зіткнення з перешкодами) або бути навмисно створеними: навчальні завдання, ігрові тощо. І в тому, і в іншому випадку завдання виступає як об'єкт, предмет розумової діяльності людини. Як правило, це не окремих предмет, а предметна ситуація. Завдання має певну об'єктивну структуру, одним з параметрів якої є складність. Особливості структури завдання впливають на діяльність із її вирішення [34]. Говорячи про вирішення завдання з боку суб'єкта, а не того, що потребує вирішення, важливо розглянути питання про мотивацію розумової діяльності з вирішення завдання.

У психологічній літературі, зазвичай, прийнято виділяти дві групи мотивів: так звані зовнішні і внутрішні мотиви розумової діяльності [34]. Завдання, якщо це завдання на мислення, а не на застосування якихось готових стереотипних знань, вказує О. К. Тихоміров [34], завжди припускає якість утруднення, перешкоду. І як тільки людина з цією перешкодою стикається, у неї актуалізується нова потреба, якої не було на початку. Діяльність із вирішення завдань завжди полімотивована. Суб'єкт характеризується безліччю мотивів, що знаходяться в ієрархічних стосунках. Цей момент актуалізації нової пізнавальної потреби під час вирішення завдання пов'язується в психології з виникненням проблемної ситуації. Спочатку виникає проблемна ситуація, відтак на її основі формулюється завдання, тому словесно сформульоване завдання – це приватний об'єкт навіть для людського мислення. Більш загальна «ситуація». У психологічній літературі теорія проблемних ситуацій розроблена О. М. Матюшкіним [23].

Саме вирішення завдання припускає виділення чотирьох стадій: підготовка, дозрівання вирішення, натхнення, перевірка вирішення [24]. Це уявлення про чотирістадійність будь-якої складної розумової діяльності, по суті, є відповіддю на питання, як розгортається процес мислення [34].

Продовжуючи аналіз виявів (видів) мислення, а також процесуальної сторони, необхідно обов'язково проаналізувати психологічні чинники, що детермінують його. З одного боку, практика як гносеологічна (умовно зовнішня детермінанта) дозволяє виділити види мислення і пов'язану з цим низку його особливостей. Найперше до них можна віднести похідні деяких незалежних змінних, якими виступають підсистеми властивостей мислення (види мислення як гносеологічна категорія) і підсистема загальних розумових здібностей [17]. З іншого боку, вагомим фактором, необхідним для розуміння процесу розвитку і цілеспрямованого формування мислення (насамперед практичного), є вплив досвіду (внутрішня детермінанта) на процес вирішення завдання [17].

Вплив змістовного досвіду на процес мислення достатньо широко представлений в літературі через такі поняття: «особистісні сенси», «системи-аналізатори», «стереотипія» [17]. Ці формальні умови, що ініціюються суб'єктом і структурують завдання, можна назвати надзмістовними суб'єктними категоріями («категоріями, що структурують»).

Саме до таких детермінуючих мислення чинників Дж. О'Коннор [27] відносить «ментальні моделі»: глибоко укорінені, керівні ідеї, стратегії, способи розуміння. Вони формують наші думки і дії, а також уявлення про бажані результати.

У розвитку положень про чинники, які детермінують мислення, слід указати, що дослідженнями переконливо доведено таке: розумова діяльність реалізується і на рівні свідомості, і на рівні несвідомого, характеризується складними переходами і взаємодіями цих рівнів психіки [24; 34; 29; 36].

Феномени несвідомого (що детермінує внутрішньо) в мисленні часто набувають форми установок. Вони аналогізуються з представленими вище поняттями «минулий досвід», «особистісні сенси», «системи-аналізатори», «стереотипія» [17], «ментальні моделі» [27].

У сучасній психології феномен установки інтенсивно вивчався найперше у школі грузинських психологів, хоча інтерес до нього активізувався і за розробки загальних проблем діяльності і особистості [1; 36].

Стосовно розумової діяльності феномен установки вивчався в роботах Н. Л. Еліава [38]. Учений спирався на концепцію Д. М. Узнадзе, називаючи установкою «схильність, спрямованість, готовність суб'єкта до здійснення акту, що може задовольнити його потребу, як передготовність до здійснення певної діяльності, спрямованої на задоволення актуальної потреби» [36].

Теорія установки Д. М. Узнадзе [36] припускає, що процес мислення не може протікати абсолютно незалежно від тієї або іншої установки суб'єкта. Кожен акт судження, ґрунтується на відповідній

установці, що виникла не на основі актуальної потреби і відповідної установки, а на базі вторинної, так би мовити, уявної потреби і її ситуації: у кожному окремому випадку у суб'єкта виникає питання (потреба пізнання), як і уявлення ситуації її вирішення, внаслідок чого у нього з'являється абсолютно конкретна, визначена установка. Надалі кожен окремий незалежний акт мислення виникає на основі цієї установки і репрезентує окремий випадок її реалізації.

Висновки. Терміном «мислення» в психології позначаються якісно різні процеси, тому що в основу їхньої класифікації, типології та видів покладені, як правило, різні феноменологічні характеристики мислення. Зазвичай учені пропонують «парні» класифікації, що ґрунтуються на протилежних, взаємовиключаючих або взаємодоповнюючих ознаках. Найбільш досліджені і продуктивні такі класифікації мислення, де диференціація видів мислення здійснюється за способом освоєння дійсності.

Процесуальний і особистісний аспекти мислення нерозривно, недиз'юнктивно взаємопов'язані. Суб'єкт розумової діяльності повинен вивчатися в нерозривному зв'язку з процесуальним аспектом мислення. У мисленнєвій діяльності ключові виділяються окремі дії, підпорядковані конкретним свідомим цілям.

Як правило, психологія вивчає не просто мислення і не усе мислення, а процес орієнтування суб'єкта під час вирішення мисленнєвих завдань. Мислення часто розгортається як процес вирішення завдань. Вирішення завдання припускає виділення декількох стадій: підготовки, дозрівання рішення, натхнення, перевірки рішення, де мислення – це пошук і відкриття істотно нового.

Діяльність із вирішення завдань завжди полімотивована. Суб'єкт характеризується безліччю мотивів, що знаходяться в ієрархічних стосунках, тому акт ухвалення рішення – це пов'язування його з групою мотивів.

Провідними детермінантами формування, протікання і розвитку мислення виступає як форма, в якій реалізується мислення, – дієва або образно-понятійна; або вид діяльності (що детермінує ззовні). Також на основі різних культур виникають різні системи мислення.

Продуктивним, ефективним і глибинним є дослідження мислення як безперервного (свідомого і несвідомого) процесу у взаємозв'язку з його переривчастими результатами, продуктами, а також з огляду на психофізіологічні характеристики людини.

Феномени несвідомого (що детермінує внутрішньо) в мисленні часто набувають форми установок, і розумова діяльність реалізується і на рівні свідомості, і на рівні несвідомого, характеризується складними переходами і взаємодіями цих рівнів.

Перспективою подальшого дослідження мислення вбачаємо вивчення саме практичного мислення як одного з найбільш поширених його видів; аналіз також творчого рівня практичного мислення з огляду на розширення визначених нами психологічних детермінант, його процесуальних і феноменологічних характеристик.

1. Асмолов А. Г. По той бік свідомості; методологічні проблеми неklasичної психології / А. Г. Асмолов. – М.: Сенс, 2002. – 480 с.
2. Богданов В. М. Психологічні особливості професійного мислення працівника карного розшуку: лекція / В. М. Богданов. – Омськ: Видавництво Омської вищої школи міліції МВС СРСР, 1984. – 32 с.
3. Брунер Д. Розповідне і парадигматичне мислення // Теорія установки і актуальні проблеми психології: статті // Д. Брунер. – Тбілісі, 1990. – С. 40–60.
4. Брушлинский А. В. Мислення і прогнозування / А. В. Брушлинский. – М.: Думка, 1979. – 230 с.
5. Гальперин П. Я. Введення в психологію: навчальний посібник для ВНЗ / П. Я. Гальперин. – М.: Університет, 1999. – 332 с.
6. Гальперин П. Я. Психологія мислення і вчення про поетапне формування розумових дій / П. Я. Гальперин // Дослідження мислення в сучасній психології: статті. – М., 1966. – С. 236–276.
7. Гурова Л. Л. Психологічний аналіз рішення завдань / Л. Л. Гурова. – Вороніж: Воронежский державний аграрний університет, 1976. – 328 с.
8. Драпак Е. В. Введення // Мислення практика і практичне мислення. Хрестоматія: статті / Е. В. Драпак. – Ярославль, 2001. – С. 14–23.
9. Драпак Е. В. Суб'єктність практичного мислення // Суб'єкт і об'єкт практичного мислення: статті / Е. В. Драпак. – Ярославль, 2004. – С. 103–122.
10. Завалишина Д. Н. Мислення в матеріально-виробничій праці / Д. Н. Завалишина // Психологічний журнал. – 1984. – № 5. – С. 3–13.
11. Завалишина Д. Н. Психологічний аналіз оперативного мислення / Д. Н. Завалишина. – М.: Наука – 1985. – С. 7–20.
12. Калмыкова З. І. Продуктивне мислення як основа навчання / З. І. Калмыкова. – М.: Педагогіка, 1981. – С. 13–14.
13. Кашапов М. М. Теоретичні основи дослідження і формування педагогічного мислення / М. М. Кашапов // Вісник Російського гуманітарного наукового фонду. – 2001. – № 1. – С. 121–131.
14. Келер В. Дослідження інтелекту людиноподібних мавп / В. Келер // Основні напрями психології в класичних працях. Гештальт-психологія. – М., 1998. – С. 256–357 с.
15. Корнилов Ю. К. Практичне мислення: суб'єктна детерміація / Ю. К. Корнилов, Е. В. Драпак // Психологічний журнал. – М., 2010. – № 2. – С. 40–48.
16. Корнилов Ю. К. Особливості практичного мислення / Ю. К. Корнилов // Застосування концепції С. Л. Рубінштейна в розробці питань загальної психології: статті. – М., 1989. – С. 67–79.
17. Корнилов Ю. К. Практичне мислення суб'єктна детерміація / Ю. К. Корнилов, Е. В. Драпак // Психологічний журнал. – 2010. – № 2. – С. 40–48.

18. Корнилов Ю. К. Психологія практичного мислення / Ю. К. Корнилов. – Ярославль: ДИА-прес, 2000. – 205 с.
19. Корнилов Ю. К. Суб'єктність мислення при безпосередньому зв'язку з діяльністю / Ю. К. Корнилов // Творча спадщина А. В. Брушлинського і О. Д. Тихомирова і сучасна психологія мислення: тези доп. на науковій конференції (22–23 травня 2003 р.). – М., 2003. – С. 42–43.
20. Ладыгіна-Котс Н. Н. Передумови людського мислення / Н. Н. Ладыгіна-Котс. – М.: Наука, 1965. – 80 с.
21. Леонт'єв А. Н. Діяльність. Свідомість. Особа / А. Н. Леонт'єв. – М.: Сенс, 2005. – 352 с.
22. Линдсей Г. Творче і критичне мислення / Г. Линдсей, До. С. Халл, Р. Ф. Томпсон // Хрестоматія по загальній психології: психологія мислення: статті. – М., 1981. – С. 319–328.
23. Матюшкин А. М. Проблемні ситуації в мисленні і навчанні / А. М. Матюшкин. – М.: Директмедиа Паблішинг, 2008. – 392 с.
24. Моляко В. А. Творча конструктологія (пролегомени) / В. А. Моляко. – Освіта України, 2007. – 388 с.
25. Мислення: процес, діяльність, спілкування: зб. наук. праць / наук. ред. А. В. Брушлинський. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
26. Нисбетт Р. Культура і системи мислення: порівняння холистичного і аналітичного пізнання / Р. Нисбетт, До. Пенг, І. Чой, А. Норензаян // Психологічний журнал. – 2011. – № 1. – С. 55–86.
27. О'Коннор Дж. Мистецтво системного мислення: необхідні знання про системи і творчий підхід до рішення проблем / Дж. О'Коннор, І. Макдермот. – М.: Альпіна Бізнес Букс, 2006. – 256 с. (С. 76)
28. Павлов І. П. Обрані праці / І. П. Павлов. – М.: Учпедгиз, 1954. – 418 с.
29. Пономарев Я. А. Психіка і інтуїція / Я. А. Пономарев. – М.: Аріс, 2010. – 292 с.
30. Ротенберг В. С. Сновидіння, гіпноз і діяльність мозку / В. С. Ротенберг. – М.: Центр гуманітарної літератури РОН – 2001. – 254 с.
31. Рубінштейн С. Л. Про природу мислення і його склад // Хрестоматія по загальній психології. Психологія мислення: статті / С. Л. Рубінштейн. – М., 1981. – С. 71–77.
32. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології / С. Л. Рубінштейн. – СПб.: Пітер, 2002. – 720 с.
33. Теплов Б. М. Обрані праці: в 2-х т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогіка, 1985. – Т. 1. – 328 с.
34. Тихомиров О. Д. Психологія мислення: навчальний посібник / О. Д. Тихомиров. – М.: Видавництво Московського університету, 1984. – 272 с.
35. Тихомиров О. Д. Деякі проблеми розвитку загальнопсихологічної теорії Д. Н. Узнадзе / О. Д. Тихомиров // Теорія установки і актуальні проблеми психології: статті. – Тбілісі, 1990. – С. 238–244.
36. Узнадзе Д. Н. Психологія установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб.: Пітер, 2001. – 416 с.
37. Халперн Д. Психологія критичного мислення / Д. Халперн. – СПб.: Пітер-2000. – 512 с.

38. Элиава Н. Л. Про один чинник, що впливає на вирішення проблемної ситуації / Н. Л. Элиава // Питання психології. – 1972. – № 5 – С. 47–52.

39. Ярошевський М. Г. Психологія творчості і творчість в психології / М. Г. Ярошевський // Питання психології. – 1985. – № 6. – С. 14–16.

Карпенко В. В. Психология мышления: феноменология, процесс и детерминанты

В статье анализируются различные подходы к типологии мышления, его видам. Определяются особенности проявления мышления, функции, рассматриваются его внутренние и внешние психологические детерминанты.

Ключевые слова: мышление, виды и типы мышления, задача, этапы мышления, практическое мышление, мотивы мыслительной деятельности, детерминанты мышления, мыслительные установки.

Karpenko V. V. Psychology of thinking: phenomenology, process and determinants

The various approaches to the typology of thinking and its species are analyzed. The peculiarities of thinking manifestation and its functions are defined. The internal and external psychological determinants are considered.

Key words: thinking, types of thinking, problem, problematic situation, stages of thinking, practical thinking, motives of mental activity, determinants of thinking, thinking set-up.

УДК 159.923

Є. В. Карпенко

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АДАПТАЦІЇ
ІЗ САМОАКТУАЛІЗАЦІЄЮ:
ВІКОВИЙ ТА ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТИ**

Здійснено аналіз взаємозв'язку показників двох мотиваційних чинників – потреби в адаптації та прагнення до самоактуалізації, що відрізняються еволюційно-поведінковим змістом – гомеостазом чи гетеростазом. Експліковано характер трансформації адаптаційно-актуалізаційних патернів особистості у віковому та гендерному аспектах.

Ключові слова: адаптація, вік, гендер, гетеростаз, гомеостаз, мотивація, особистість, самоактуалізація.

Постановка проблеми. Методологам у галузі персонологічних проблем відоме давнє протистояння гомеостатичних і гетеростатичних